

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, професора
Панкова Георгія Дмитровича

01-03-376 16, травень 19.
№ _____ від _____
на № _____ від _____

на дисертацію **Говоруна Сергія Миколайовича**

**«Теоретичні основи православної еклезіології в її історичному
розвитку», подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук за
спеціальністю 09.00.14 – богослов'я**

Розуміння Церкви не слід зводити до її інституційної модифікації з характерною їй структурою та ієрархією, яким прийнято надавати пріоритетне значення. Християнська церква обіймає в собі життя спільноти у Христі, яку вона покликана реалізувати в «земному граді», спрямовуючи свідомість кожного свого члена до святості. Релігійно-містичний план її буття поєднується з соціальним буттям, а турбота екзистенціально-трансцендуючого характеру – з турботою про соціокультурну облаштованість "видимого" життя Церкви. Соціологізаторський підхід до розуміння Церкви, властивий світському академічному релігієзнавству, не в змозі висловити повноту християнського на неї погляду, оскільки він цілком зосереджений на вивченні Церкви як соціального інституту. Еклезіологія як специфічна богословська дисципліна зосереджується на осмисленні Церкви як «тіла Христового», живого Боголюдського організму в співвіднесеності з її суспільним та культурним життям.

Еклезіологія не зводиться лише до прагнення висловити вчення про Церкву, але стурбована пошуками оптимальних ціннісних значень, здатних гідно висловити різноманітні плани церковного буття і еклезіональної свідомості. Тому ряд еклезіологічних конструкцій виражають у своєму змісті усвідомлення суперечності між фундаментальним еталоном і нагальними реаліями церковного життя, що стимулює богословські пошуки її ідеальних моделей і створення реформаційних проектів з даного питання. Такі проекти

висуваються з урахуванням вивчення багатовікового і різноманітного досвіду буття Церкви, а також історичної динаміки еклезіологічних вчень. У розглянутому контексті тему докторської дисертації С. М. Говоруна слід оцінити актуальною і затребуваною не тільки в богослов'ї, але і в релігієзнавстві.

У дисертації С. М. Говоруна обґрунтовано актуальність обраної теми, чітко визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, переконливо викладено наукову новизну виконаної роботи, запропоновано та обґрунтовано відповідні методи вивчення поставленого для вирішення кола конкретних проблем.

Конфесійна приналежність автора не формує його позицію як вузько-конфесійного апологета, що відстоює богословські інтереси православ'я у полеміці з іноконфесійною богословською думкою. У дослідженні відстоюється євхаристійна еклезіологія як ідеальна загальна християнська модель, апологетом якої є автор. Проекцію названої моделі він виявляє в різних вченнях не тільки православного, але також у католицькому і протестантському богослов'ї. Однак визнання вузькості кожного окремо взятого вчення спонукало дослідника зайняти компаративну позицію в оцінці іноправославних концепцій, а також міжхристиянського богословського діалогу в питанні про Церкву. Обидва ці підходи складають істотну ланку в методології розглянутої дисертації. Вони дозволяють враховувати універсальний християнський богословський досвід у проектуванні ідеальної еклезіональної моделі в горизонті екуменічної перспективи.

У дисертації С. М. Говоруна використано комплекс гуманітарних методів дослідження в єдності філософського, соціологічного, історичного, герменевтичного, структурного та окремих напрацювань постструктуралістичного аналізу культури. Зокрема, феноменологічний проект Е Гуссерля, до якого апелює автор, дозволив розглянути Церкву в ситуації "життєвого світу". Тут разом корелюються аспекти церковного буття і церковної самосвідомості. Дана обставина вказує, що трактування

Церкви не обмежується класичним поглядом на неї в статусі об'єкта, вона заповнюється некласичним баченням Церкви як соціокультурного суб'єкта. "Суб'єктивістська не-класика" актуалізувала артикуляцію методу інтроспекції, що дозволив усвідомити різноманітні сторони еклезіонального менталітету, проаналізованих у роботі.

Зацікавленість автором мовою еклезіологічного самоопису і самовираження спонукало його звернутися до досвіду аналітичної філософії і методу термінологічного аналізу. З їх допомогою в роботі здійснена кореляція мовних кодів богословської і філософської культури, а також коду аристотелівської філософії з кодами сучасної філософської думки. Мова філософії, як і інших гуманітарних дисциплін, вдало адаптована до теологічної парадигми і постає важливим культурним доповненням у формуванні загального семіотичного простору християнської еклезіології.

Критичний підхід, в якому відкидається гіпертрофія централізації і стратифікації "еклезіонального порядку", спонукало автора звернутися до досвіду постструктуралістської деконструкції усвідомлення систем з їх жорсткими структурами. Метод деконструкції використовується щодо скасування у церковній спільноті «владних структур», які здійснюють своє тотальне панування над усією церковною спільнотою, значення якого відсувається на периферію церковного життя. При цьому деконструкція не зводиться до значення деструкції, але вказує на позицію зрівнювання всіх членів даного співтовариства (від патріарха до мирянина) у вільному і відповідальному служінні Христу. Однак метод постструктуралізму в дисертації не може використовуватися в його повному обсязі, оскільки автором не відкидається значення внутрішніх церковних структур, але вимагається їх реорганізація в напрямку відмови від тяжіння до еклезіоцентризму і затвердження орієнтації на євхаристійну дияконію. Крім цього, значення симулякра як характерної для постструктуралізму оцінки не універсалізуються щодо Церкви, але поширюється тільки на «серед еклезіоцентризму» як несумісну з еталоном ідеального церковного простору.

Запропонована в дисертації методологія виглядає продуктивною і перспективною у галузі еклезіологічного богослов'я. Вона демонструє відкритість теологічної парадигми до широкого простору гуманітарних дисциплін з готовністю ввести окремі їх напрацювання в богословське коло, не руйнуючи стійких парадигмальних інваріантів.

У дисертації критика на адресу Церкви здійснюється за її ухилення від еклезіологічних патернів, які виражаються у христологічному, пневматологічному, сотеріологічному аспектах, у кенотичному служінні і співтоваристві «братів у Христі» («першої сутності», або «іпостасі»). Ухилення розглядається у якості повороту від христоцентризму, кенотичного служіння до еклезіоцентризму, від євхаристійного співтовариства братів до ієрархізму і стратифікаціонізму, від живої віри до доктринального порядку. При цьому не йдеться про заперечення значення ієрархії, яка поділяється на позитивну, що сприяє здоровому функціонуванню Церкви, і «нездорову» ієрархію, яка прагне до тиранічної влади. Автором розмежовується "Церква віри» та "історична церква", що вказує на ідейний зв'язок його позиції з " новою релігійною свідомістю", для якої було характерне розмежування християнства на євангельське та історичне. З усього викладеного вище випливає вимога емансипації Церкви від еклезіоцентризму як стратегічне завдання її подальшої трансформації.

Значне місце в дослідженні С. М. Говоруна займає осмислення історичної трансформації розуміння Церкви християнською богословською думкою, починаючи від апостольських часів і закінчуючи сучасністю. В даному питанні визначальним критерієм його розкриття постає не хронологічний принцип, як це виглядає в класичних історичних дослідженнях, але самосвідомість Церкви в її різноманітних модифікаціях. Її динаміка ретельно вивчена в єдності діяхронічного і синхронічного буття християнської Церкви.

Динаміка християнського богослов'я розглянута в органічному зв'язку з динамічними процесами, що відбувалися в системі суспільства і культури

та представляють собою не тільки макросистему, в яку вписана «видима» сторона Церкви, але також її зовнішнє середовище. Досконально проаналізовано ряд соціокультурних факторів, що обумовлюють еволюційні процеси в богословській думці. Вони представлені в ролі "викликів", на які богослов'я покликане давати "відповіді" в тій чи іншій інтелектуальній формі. Особливу увагу в роботі приділено з'ясуванню детермінуючого значення секуляризму як «знамення» нового часу, який став потужною спонукальною силою, що обумовило появу істотних богословських інновацій в християнській культурі.

З урахуванням розглянутих «викликів», у роботі чітко позначені і ретельно проаналізовані різні теологічні конфігурації в питанні про Церкву, а їх ідейний зміст представлено в аспекті співвіднесення інновацій з керігматичним фундаментом християнства. Грунтуючись на виконаному аналізі, дисертантом визначені основні тенденції розвитку еклезіологічної думки, позначені її проблемне коло в історико-богословському контексті, а також ключові контури богословських дискусій. Осмислення еклезіологічних вчень здійснено під кутом їх оцінювання з урахуванням виявлених двох основних тенденцій – тенденції адміністрування церковного життя і тенденції її емансипації від надмірного впливу з боку ієрархії і кастовості.

Виходячи з наведеної критеріальної демаркації, дисертант окреслив ряд досягнень досліджуваної їм думки, в яких вбачається ціннісне значення не тільки в сфері мета-еклезіології як теоретичної богословської дисципліни, але і в еклезіональній практиці, спрямованій на оптимальну реорганізацію церковного життя в дусі новозавітного ідеалу. Запропонований в дисертації мета-еклезіологічний проект орієнтується на практику формування належної культури еклезіологічного мислення не тільки у богословської еліти, але в середовищі всього церковного співтовариства.

Еклезіологічний проект, висунутий С. М. Говоруном з урахуванням загального християнського досвіду осмислення Церкви як християнського життєвого простору, ґрунтується на позиції євхаристійної еклезіології з

притаманним їй персоналістичним дискурсом. У названій інтенції позначається значний вплив на автора традицій євхаристійного богослов'я і християнського персоналізму, до напрацювань яких апелює автор, а також персоналістичний поворот у гуманітарному погляді на людину переважно як на особу порівняно з соціумом. Персоналістичний погляд на людину супроводжується гуманістичною інтенцією персоналізації культури взагалі, а також культури церковного життя і богословської культури сприйняття культурних процесів.

Євхаристійний ідеал, котрий висувається у дисертації на чільне місце, позиціонується як спосіб оптимальної сакраменталізації Церкви, що протидіє еклезіоцентричному способу сакраменталізації церковної кастовості з ієрархізмом. Євхаристійний проект еклезіології вбачається в ролі моста між конфесійними теологічними вченнями, сприяє досягненню між ними конструктивного діалогу. Він покликаний розробити і запропонувати своєрідну трансконфесійну мову вираження оптимального еклезіологічного мислення, котра втілюється у систему буття церковної культури.

Основну заслугу дисертанта треба визнати у вивченні історичних форм православної еклезіології, досвід якої пропонується урахувати з метою реорганізації церковного життя на засадах новозавітних цінностей. Одночасно сконструйована оригінальна богословська еклезіологічна модель у її відкритості до філософії, соціології та культурології, окремі напрацювання яких співіснують у вигляді специфічних інструментальних практик в їх кореляції з теологічною парадигмою. Запропоновану автором мета-еклезіологію як теоретичну і методологічну конструкцію необхідно позитивно оцінити і визнати важливим внеском у християнську (а не тільки в православну) еклезіологічну думку і в цілому в богослов'я.

Поряд із зазначеними вище досягненнями, необхідно вказати на деякі зауваження та висловити окремі побажання на адресу докторського дослідження Говоруна С. М.

1. У Вступі необхідно розширити і поглибити обґрунтування актуальності дисертаційної теми в контексті її богословської затребуваності.

2. Слід включити у визначення теоретично-методологічних основ даного дослідження соціологічний, діалогічний підходи, а також методи термінологічного аналізу, інтроспекції та деконструкції, котрі використовувані дослідником. Ця обставина дозволяє продемонструвати відкритість православного богослов'я до більш широкого кола гуманітарних дисциплін і затребуваність їх методологічного потенціалу в богословських дослідженнях.

3. Рекомендується виділити підрозділ, спеціально присвячений еклезіологічній термінології з узагальненням всіляких способів означування її семіотичних значень.

4. Доречно не погодитися з авторським звуженням трактування феноменологічного підходу до релігії, відмовляючи їй у компетенції опису і осмислення ідеальних сутностей. Між тим, якщо мати на увазі феноменологію релігії в традиції Р. Отто, Г. ван дер Леува, М. Еліаде та їх послідовників, то для неї характерне визнання ідеального як феномена свідомості, котрий втілений в культурі. Саме в культурі дослідник здатний виявити ідеальне в якості феномена, наділеного змістом, і розшифрувати його код. Феноменологія релігії звертає увагу на священне як на універсальний код в конструюванні релігійних навчань. Судячи з змісту рецензованого тексту, автор не відмовляється від такого підходу.

Однак дисертант більш зацікавлений філософською феноменологією Е. Гуссерля, використовуючи його концепції інтенціональності, а також життєвого світу. Разом з цим він побоюється гуссерлевської теорії редукції, здатної звести еклезіологію до будь-якої однієї теорії. Тим часом, слід врахувати висунутий німецьким філософом принцип інтерсуб'єктивності, що виводить трансцендентальне «я» за рамки соліпсизму і пов'язує його з іншими трансцендентальними «я» в комунікації. Тому не слід побоюватися від

феноменології наслідку інтелектуальної сепарації, що загрожує еклезіології з боку феноменології.

5. Незрозуміло: в силу яких міркувань автор ніде не згадує магістерську дисертацію архієпископа Володимира (Сабодана) «Еклезіологія в російському богослов'ї у зв'язку з екуменічним рухом» (1978 р.), якій доречно було б дати оцінку в світлі авторської еклезіологічної концепції. Також вбачаю за доцільне ознайомитися з критичним вченням професора МДА М. М. Тарєєва про церковний символізм, яке, поряд з іншими аспектами його поглядів на християнство, викликало жваву полеміку в православної богословської думці початку ХХ ст.

6. Нарешті, значний інтерес викликало б прагнення дисертанта співвіднести еклезіологію з постсекулярною ситуацією, котра відкриває нові перспективи в розвитку богословської думки у порівнянні з секуляризмом.

Висловлені зауваження зовсім не суперечать загальній позитивній оцінці поданої до захисту роботи. Аналіз основних положень дисертаційного дослідження дає підставу зробити висновок про те, що дисертантом зроблено значний внесок у вирішення низки актуальних проблем у галузі богослов'я. Висновки, що сформульовані за темою даної роботи, сприяють подальшим розробкам у галузі комплексного вивчення не тільки саме еклезіології, а й найрізноманітніших аспектів богословської та релігійно-філософської думки, пов'язаною з дисертаційною темою. Апробація положень результатів виконаної роботи виглядає цілком достатньою стосовно встановленим нормам для докторських дисертацій.

Вивчення змісту дисертації та автореферату дає всі підстави сформулювати загальний висновок, що подане до публічного захисту дослідження Говоруна Сергія Миколайовича «Теоретичні основи православної еклезіології в її історичному розвитку» є самостійним дослідженням актуальною богословською проблеми, повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із

відповідними змінами), а її автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри культурології

Харківської державної академії

культури

Г. Д. Панков

